

УДК 159.92

Л. Д. Король

ПРОБЛЕМА МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛІЗМУ ТА НАЦІОНАЛЬНОЇ ТОЛЕРАНТНОСТІ В ЗАКОРДОННІЙ ПСИХОЛОГІЧНІЙ ТЕОРІЇ

Статтю присвячено розгляду проблеми мультикультуралізму та національної толерантності відповідно до закордонних психологічних теорій. Аналіз зазначеної проблематики представлено крізь призму розгляду психологічних феноменів національної ідентичності та ідентифікації, групової ідентичності, а також акультарацийних стратегій. Охарактеризовано змістову сутність мультикультуралізму та моделей його функціонування в суспільстві.

Ключові слова: мультикультуралізм, національна толерантність, мультикультурна ідентичність, групова ідентичність, етногрупа, акультарацияна стратегія.

Король Л. Д. Проблема мультикультуралізма и национальной толерантности в заграничной психологической теории. Рассматривается проблема мультикультуралізма и национальной толерантности в соответствии с заграничными психологическими теориями. Анализ отмеченной проблематики представляется сквозь призму рассмотрения психологических феноменов национальной ідентичности и ідентифікації, групповой ідентичности, а также аккультарационных стратегий. Характеризуется смысловая сущность мультикультуралізма и моделей его функционирования в обществе.

Ключевые слова: мультикультуралізм, національная толерантность, мультикультурная ідентичность, групповая ідентичность, этногруппа, аккультарационная стратегія.

Korol L. D. The Problem of Multiculturalism and National Tolerance in Foreign Psychological Theory. The article is devoted to considering the problem of multiculturalism and national tolerance in accordance with foreign psychological theories. The analysis concerning these issues is given through the prism of studying such psychological phenomena as national identity and identification, group identity, and acculturation strategies as well. The article also deals with the description of multiculturalism semantic essence and its function models.

Key words: multiculturalism, national tolerance, multicultural identity, group identity, ethnic group, acculturation strategy.

Постановка наукової проблеми та її значення. Визначальною характеристикою сучасного світу є мультикультурність глобальної спільноти як наслідок міграційних процесів представників різних національностей. Інтенсивне насичення суспільств культурним різноманіттям та інтеграція етнонаціональних груп стали невід'ємними

реаліями сьогодення. **Актуальність** запропонованої проблематики визначається потребою фундаментального аналізу трансформацій національної психології народів в умовах швидкого зростання соціокультурної та соціопсихологічної варіативності. Розробка новітніх концептуальних підходів до осмислення широкого спектра питань, пов'язаних із національно-культурною різноманітністю соціуму, вимагає глибинного дослідження змістової сутності феномену мультикультуралізму та його зв'язків із суміжними категоріями, зокрема поняттям національної толерантності.

Аналіз останніх досліджень із цієї проблеми. Методологія мультикультуралізму є новою для вітчизняної психологічної науки, чим, власне, і можна пояснити брак ґрунтовних досліджень у цьому напрямі. У контексті запропонованої проблематики варто згадати праці закордонних учених, а саме: В. Антонова, Ф. Аткинсона, Дж. Бенкса, Л. Дерман-Спаркса, М. Дженкінса, У. Кімлікі, Ч. Кука-тіса, Дж. Льюїса, В. Малахова, Ш. Рамона, Д. Сакса, В. Тишкова, У. Уоткінса, Б. Уінга, У. Холла, Т. Щедріної та ін. Цінним також є вивчення і розробка механізмів національної толерантності та антидискримінаційної практики (О. Асмолов, Ю. Арутюнян, Л. Дробіжева, В. Крисько, Н. Лебедева, А. Реан, Г. Солдатова, Т. Стефаненко, В. Тишков, П. Шихирєв, О. Шлягіна та ін.). У науковій літературі, яку ми проаналізували, мультикультуралізм як цілісний психологічний феномен детально не вивчений, немає також спроб операціоналізувати це поняття у контексті психологічної парадигми. Крім того, недостатньо висвітлено проблему співвідношення мультикультуралізму та національної толерантності в межах психологічних концепцій.

Мета статті – проаналізувати стан вивчення та розроблення теоретико-методологічних основ дослідження мультикультуралізму в працях закордонних учених, а також простежити зв'язок цього феномену із категорією національної толерантності.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Феномен мультикультуралізму не є новим для психологічної науки [1; 5; 7; 9; 13], проте емпіричне дослідження запропонованої проблематики розпочалося лише з 1990-х років. Вивчення поняття «мультикультурна ідентичність» є цінним, особливо в контексті соціальної та індивідуальної психології, оскільки питання того, як в індивідів розвивається відчуття спільноти, національної,

культурної, етнічної та расової групової приналежності стає надзвичайно актуальним в умовах культурного плюралізму та інтеграції [12]. Саме соціально-психологічні чинники, які впливають на розвиток мультикультурної ідентичності, забезпечують психологів тим інструментарієм, що уможлиблює дослідження індивідуальних варіацій динаміки Я-концепції.

У широкому значенні мультикультурними є особистості, які тривалий період проживали в різних країнах, виховувалися в полікультурному середовищі (окрім панівної культури, у суспільстві були наявні культури національних меншин), активно були включені у міжкультурні відносини тощо. Із точки зору психології, не існує єдиного узгодженого трактування мультикультуралізму. Як правило, мультикультурними вважаються індивіди, самоназва яких (Я – мультикультурна особистість) або групова самокатегоризація (Я – українець і Я – росіянин; Я – український росіянин тощо) відображає їхній культурний плюралізм [7].

У вузькому значенні мультикультуралізм доцільно інтерпретувати як індивідуальний досвід особистості, що перебуває під впливом та переймає особливості двох чи більше культур [11]. У такому разі мультикультурна ідентичність може розумітися як усвідомлення особистістю власної приналежності та наявності внутрішнього зв'язку з певними культурами. Важливим є розуміння того, що мультикультурна ідентичність є лише одним із компонентів комплексного та багатовимірного феномену мультикультуралізму. Іншими словами, результатом впливу декількох культур на індивіда та ознайомлення його з їх особливостями є формування мультикультурної особистості, і лише глибоке усвідомлення своєї належності до декількох культурних систем дає підстави стверджувати про наявність мультикультурної ідентичності в такої особистості.

Мультикультурний досвід розширює когнітивний інструментарій індивіда й дає йому змогу засвоїти відповідні когнітивні засоби для вирішення проблем у певному культурному середовищі. Тобто, особистості, які перебувають під впливом декількох різноманітних культур, набувають і використовують у подальших поведінкових стратегіях знання, пов'язані з відповідними культурними кодами, задля керування своєю поведінкою у межах конкретних культурних систем.

Мультикультурний досвід також заохочує контекстуалізацію культурного знання. Індивіди з розширеним мультикультурним досві-

дом усвідомлюють культурну специфіку одиниць знання у їхньому когнітивному інструментарії та диференційовану зв'язаність різних одиниць знання з різними культурними традиціями (наприклад, для американо-індійської бікультурної особистості поняття людських прав є більш пов'язаним із американською традицією, а поняття дхарми – з індійською). Завдяки такому контекстуалізованому знанню мультикультурні особистості часто проявляють вищий рівень поведінкової реакції на певні ситуативні сигнали, що свідчить про релевантність різних культурних сценаріїв [11].

Цікавою в цьому контексті видається нам точка зору П. Адлера, який зазначав, що варто говорити про новий тип мультикультурної особистості, яка з'являється в мультикультурній реальності, – це тип особистості, яка не вкорінена в певну культуру, а здатна змінювати свою ідентичність та властивості так, щоб існувати та функціонувати між культурами [4]. А. Дж. Ватімо вважає, що людина епохи постмодерну взагалі не буде одержима проблемою ідентичності й перестане себе сприймати як міцну єдність [16].

У площині соціології мультикультуралізм розуміється як особлива форма інтегративної ідеології, за допомогою якої поліетнічні, полікультурні національні спільноти реалізують стратегії соціальної згоди та стабільності на принципах рівноправного співіснування різних форм культурного життя [3].

У працях закордонних дослідників мультикультуралізм розглядається як система переконань та поведінкових стратегій, яка визнає та поважає наявність усіх різноманітних груп у певному суспільстві, допускає та цінує їхні соціокультурні відмінності, а також заохочує їхню співпрацю в контексті культурної інклюзії [13].

Б. Беррі інтерпретує мультикультуралізм як орієнтацію, що передбачає підтримку культурної ідентичності та особливостей усіх етнокультурних груп, з одного боку, та взаємодію і участь усіх етногруп у житті певного суспільства, з іншого боку. Учений вважає, що саме таке трактування цього феномену дасть змогу дослідити психологічне підґрунтя соціальних політик різних держав щодо мультикультуралізму [5].

Розрізняють певні моделі мультикультуралізму, а саме: «м'яку», «жорстку», «домінантну» та «егалітарну» [9]. «М'яка» модель мультикультуралізму передбачає те, що інтеграція індивіда в мультикультурне середовище відбувається добровільно й лише за бажанням, не

створюються особливі умови культурного зближення. «Жорстка» модель зумовлює організацію певних умов не лише для повноцінного залучення інокультурних індивідів в суспільне життя, а й для збереження їхньої культурної ідентичності. Особливості «домінантної» та «егалітарної» моделей полягають у тому, що в контексті першої – культура національної більшості є панівною щодо культур національних меншин, в той час як друга – передбачає усунення будь-яких бар'єрів соціальної, економічної, політичної тощо участі представників різних культур у житті певної національної спільноти.

Феномен мультикультуралізму неоднозначно сприймають представники національної більшості та меншості, оскільки перші вважають його вплив загрозливим у контексті формування національної ідентичності, в той час як другі – сприятливим чинником [15]. Члени національної більшості сприймають етнонаціональні меншини та їхнє прагнення до збереження власної культури як загрозу панівного культурного середовища та групової ідентичності. Згідно з соціальними психологічними теоріями, які акцентують увагу на ролі групового статусу та інтересів у динаміці розвитку міжгрупових відносин [2; 14], очевидним є те, що групи менш схвально сприймають мультикультуралізм, якщо він певним чином суперечить їхнім матеріальним та духовним інтересам.

Таким чином, мультикультуралізм позитивніше сприймають представники національних меншин, аніж національної більшості, що, у свою чергу, активніше пропагують стратегію асиміляції культурних спільнот [8; 10]. Підтримка та визнання культурних відмінностей в межах певної національної спільноти може виявитися демотивувальним чинником для представників національної більшості, оскільки вони розглядають подібну політику як таку, що загрожує їхньому груповому статусу та ідентичності [8].

Щодо питання співвідношення мультикультуралізму із феноменом національної толерантності варто зазначити, що саме формування толерантності, безумовно, є першоосновою позитивних взаємовідносин між різноманітними етнонаціональними спільнотами. Проте національна толерантність є спрямовувальним вектором гармонійного співіснування мультинаціонального суспільства, адже воно передбачає насамперед не те, що всі його представники схожі один на одного, а те, що вони є толерантними до «інших». Феномен мультикультуралізму значно ширший, ніж толерантність, оскільки він

включає активну підтримку групових відмінностей і трансформацію сфер суспільного життя для повноцінного включення членів національних меншин.

Прихильники мультикультуралізму стверджують, що лише толерантності не достатньо для рівноцінного та рівноправного функціонування варіативних національностей у межах суспільства і що саме мультикультуралізм передбачає активну підтримку культурних відмінностей. Мультикультуралізм зумовлює не ігнорування чи усунення відмінностей, а їх визнання та оцінку. Коли мова йде про толерантність стосовно певних етнонаціональних спільнот, то, як правило, вона розглядається як бажання чи прагнення національної більшості змиритися з культурними особливостями та відмінностями національних меншин. У такому разі кінцевим результатом толерантності для представників національної меншості є толерування їх особливостей, а не ствердження чи визнання [7].

Проте слід зазначити, що толерантність не варто ототожнювати з релятивізмом чи безумовним прийняттям відмінностей «іншого». Учені [1; 7] зазначають, що ступінь толерантності залежить від таких чинників, як «кого», «що» та «коли» респонденти толерують. Так, зокрема, дослідження показали, що дорослі виявляли вищий ступінь толерантності стосовно переконань та вчинків, що базувалися на відмінній інформації, аніж на відмінних моральних переконаннях. Навіть більше, прийняття того, що люди мають інші погляди та переконання, не обов'язково передбачає те, що індивід толеруватиме суспільне вираження подібних поглядів чи вчинків [7].

У площині запропонованої проблематики варто, на нашу думку, розглянути також питання національної ідентичності та національної ідентифікації. Вивчення внутрішньогрупової ідентифікації є важливим для розуміння того, як національна більшість реагує на культурне та релігійне різноманіття, що характерне для певної спільноти. Загальна концепція полягає в тому, що чим вищий ступінь ідентифікації представників національної більшості, тим ймовірнішим є той факт, що вони захищатимуть групові інтереси та груповий статус, пропагуючи, наприклад, стратегію асиміляції.

У працях закордонних дослідників [6; 7; 11] пропонуються моделі пояснення ролі внутрішньогрупової ідентифікації крізь призму зовнішньогрупової загрози ідентичності групи та підтримки мультикультуралізму. Модель «лінз групової ідентичності» припускає, що

внутрішньогрупова ідентифікація є наслідком існування зовнішньогрупової загрози і, відповідно, проявляється у безпосередній підтримці етнонаціональних особливостей, тобто мультикультуралізму. Зазначена модель корелює із теорією самокатегоризації, яка стверджує, що категорія соціальної ідентичності забезпечує індивіда так званими «лінзами», через які сприймається об'єктивна дійсність та зовнішній світ. Групова ідентичність в такому разі функціонує як групові лінзи, що роблять людей чутливими до того, що стосується їхньої групи. Тобто вищий ступінь групової ідентифікації приводить до глибшого сприйняття загрози і проявляється відповідною реакцією – пропагуванням мультикультурних психологічних характеристик.

Інша модель – «реакція групової ідентичності» – базується на ідеї, що сприйняття групової загрози приводить до того, що індивіди сильніше ідентифікують себе зі своєю групою, що, власне, призводить у результаті до негативних зовнішньогрупових атитюдів. Проте люди можуть справитися з зовнішньогруповими загрозами, адаптуючи стратегії, що підвищують внутрішньогрупову ідентифікацію.

Модель «посередника групової ідентичності» передбачає, що внутрішньогрупова ідентифікація взаємодіє із зовнішньогруповою загрозою для заохочення підтримки мультикультуралізму та прав національних меншин. Представлена модель корелює із теорією соціальної ідентичності [2; 14], основна ідея якої полягає в тому, що сприйнята загроза має різні результати, які залежать від національної ідентичності, оскільки мотиваційні значення сприйнятої загрози також різні. Вищий ступінь внутрішньогрупової ідентифікації передбачає, що члени групи більше переймаються інтересами групи, особливо коли йдеться про статус групової ідентичності.

Цікавим є також аналіз співвідношення, а часто навіть і ототожнення, мультикультуралізму зі стратегіями акультурації. Зупинимось детальніше на концепції міжкультурної взаємодії, яку запропонував канадський учений Дж. Беррі в межах кроскультурної психології [5]. На думку дослідника, акультураційні стратегії складаються з двох компонентів, а саме: соціокультурних установок та реальної моделі поведінки індивіда в конкретних умовах, що рідко збігаються. Це пояснюється засвоєнням формалізованих моделей поведінки, які часто розходяться з мотивацією особистості в прийнятті певного

поведінкового рішення та соціальними обмеженнями поведінки (норми, можливості тощо). Типологія Дж. Беррі базується на двох критеріях орієнтації людей: на власну групу (збереження своєї культурної спадщини та ідентичності) та на інші групи (контакт із загальною спільнотою та участь у житті спільноти поряд із представниками інших етногруп).

На основі зазначених критеріїв виділяють чотири акультураційні стратегії, назва яких може бути різною залежно від того, з позиції якої групи (домінантної чи недомінантної) вони інтерпретуються. З точки зору недомінантної етногрупи, збереження власної культурної ідентичності та прагнення контактувати з іншими культурами визначають стратегію *асиміляції*. Коли індивіди прагнуть зберегти власну культурну ідентичність і уникають контакту з представниками інших культур, мова йде про *сепарацію*. Наявність інтересу до збереження власної культурної ідентичності та налагодження співпраці з членами інших етногруп свідчить про акультураційну стратегію *інтеграції*. І, нарешті, *маргіналізація* означає слабку (чи повністю відсутню) зацікавленість у збереженні культурної ідентичності та взаємодії з іншими культурами, причинами чого часто може бути виключення чи дискримінація.

Мультикультуралізм пов'язаний з акультураційною стратегією інтеграції, оскільки саме вона передбачає тісну взаємодію представників різних національних культур за умов підтримки культурної ідентичності, що, власне, можливо лише в мультикультурному середовищі. Проте існує думка, що мультикультуралізм означає насамперед підтримку багатьох культур у суспільстві без їх особливої взаємодії чи співпраці. У такому разі мультикультуралізм корелює з сепарацією, тому що існує загроза акцентуації культурних відмінностей та поглиблення типу мислення «Ми–Вони». Інші вчені вважають [6], що мультикультуралізм не є чистою інтеграцією, оскільки сприймається як тимчасовий засіб на шляху до асиміляції. Така точка зору, як правило, характерна для представників національних меншин, які переконані, що взаємодія з доміантною групою призведе до втрати їхньої культурної ідентичності. У сучасних умовах глобалізації та співпраці національних спільнот, мультикультуралізм є підґрунтям інтеграційних стратегій, оскільки передбачає існування всеохоплювальних рамок спільних цінностей, які функціонують як опора у

мультиетнічній державі, – рамок, гнучких та чутливих до різноманітних культур, які утворюють націю [5].

Висновки й перспективи подальших досліджень. Таким чином, феномен мультикультуралізму відповідно до закордонної психологічної теорії розглядається як система переконань та поведінкових стратегій, яка визнає і поважає наявність усіх етнокультурних груп у певному суспільстві, толерує їхні соціокультурні та соціопсихологічні відмінності, а також заохочує їх взаємодію й співпрацю. Аналіз зарубіжних праць дав можливість констатувати, що ґрунтовне вивчення проблеми мультикультуралізму передбачає розгляд цього поняття в контексті дослідження таких психологічних категорій, як національна ідентифікація та ідентичність, національна більшість та меншість, внутрішньогрупова ідентифікація і зовнішньогрупова загроза, акультураційні стратегії тощо. Співвідношення феноменів мультикультуралізму та національної толерантності показало, що поняття мультикультуралізму значно ширше за толерантність, оскільки включає не лише толерування, а також активну підтримку групових відмінностей і трансформацію суспільного життя для повноцінної інклюзії членів різноманітних етногруп.

Перспективами подальших досліджень може слугувати спроба теоретико-методологічного та емпіричного вивчення формування національної толерантності в умовах мультикультурних суспільств.

Список використаної літератури

1. Соснин В. А. Социальная психология / В. А. Соснин, Е. А. Красникова. – М. : ФОРУМ – ИНФРА-М, 2004. – 334 с.
2. Тернер Дж. Структура социологической теории / Дж. Тернер. – М. : Прогресс, 1985. – 472 с.
3. Федюнина С. М. Концептуальные основания и условия мультикультурализма в современном российском обществе : автореф. дис. ... д-ра социол. наук : спец. 22.00.06 «Социология культуры, духовной жизни» / С. М. Федюнина. – Саратов, 2007. – 36 с.
4. Adler P. Beyond cultural identity : reflections on cultural and multicultural man / P. Adler // Cultural learning : Concepts, application and research / ed. R. W. Bristian. – Honolulu, 1997. – P. 24–41.
5. Berry J. W. Cross-cultural psychology / John W. Berry, Ype H. Poortinga, Marshall H. Segall, Pierre R. Dasen. – Cambridge University Press, 2002. – 588 p.
6. Crisp R. J. Multiple social categorization [In M. P. Zanna (Ed.)] / R. J. Crisp & M. Hewstone // Advances in Experimental Social Psychology. – Vol. 39. – Orlando, FL: Academic Press, 2007. – P. 163–254.

7. Crisp R. The psychology of social and diversity / Richard Crisp. – Singapore, 2010. – 370 p.
8. Gurin P. Context identity and intergroup relations [In D. Prentice & D. Miller (Eds.)] / P. Gurin, T. Peng, G. Lopez, & B. R. Nagda // Cultural divides : The social psychology of intergroup contact. – New York : Sage, 1999. – P. 133–170.
9. Kymlicka W. Politics in the Vernacular : Nationalism, Multiculturalism and Citizenship / Will Kymlicka. – Oxford, 2001. – 383 p.
10. Neuberg S. L. Expectancy influences in social interaction: The moderating role of social goals [In J. A. Bargh & P. M. Gollwitzer (Eds.)] / S. L. Neuberg // The psychology of action : Linking cognition and motivation to behavior. – New York : Guilford Press. 1996. – P. 529–552.
11. Nguyen A.-M. D. Biculturalism unpacked : Components, individual differences, measurement, and outcomes / A.-M. D. Nguyen & V. Benet-Martinez // Social and Personality Psychology Compass. – 2007. – № 1. – P. 101–114.
12. Phinney J. S. An intercultural approach in psychology : Cultural contact and identity / J. S. Phinney // Cross-Cultural Psychology Bulletin. – 1999. – P. 24–31.
13. Rosado C. Toward a Definition of Multiculturalism / Caleb Rosado. – ROSADO CONSUTLING, for Change in Human Systems, 1997. – 12 p.
14. Tajfel H. The social identity theory of intergroup behavior / H. Tajfel, J. C. Turner // Psychology of intergroup relations / ed. by. S. Worchel, W.G. Austin. – Chicago : Nelson-Hall, 1986. – P. 7–24.
15. Van Oudenhoven J. P. Attitudes of minority and majority members towards adaptation of immigrants / J. P. Van Oudenhoven, K. Prins, & A. P. Buunk // European Journal of Social Psychology. – 1998. – № 28. – P. 995–1013.
16. Vattimo G. Rozdiely, konflikty, kultúrny minimalizmus / G. Vattimo // Aspekt. – 1997. – № 2.